

dicalisme en de arbeidsverhoudingen betreft, onder meer de specificiteit van de sector op. Het bijzondere karakter van het syndicale optreden vloeiende voort uit de economische kenmerken van de diamantindustrie. Deze sector was economisch erg gefragmenteerd, wat samenhang met een sterk gesegmenteerde arbeidsmarkt waar migrantenarbeid een speciale plaats innam. Verder wees Luyten op het belang van de volgende vraagstukken: de kennis over de ondernemingsstrategieën en de patroonsorganisatie en de evolutie van de krachtsverhoudingen tussen de verschillende diamantcentra.

De initiatiefnemers hopen dat de spin-off van deze studiedag zal leiden tot een continue impuls voor de navorsing van de diamantnijverheid, de diamantairs en de diamantbewerkers.

- (1) L. SAERENS, *Vreemdelingen in een Wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking*, Tielt: Lannoo, 2000.
- (2) Bernard Oppenheimer was de broer van Sir Ernest, de voorzitter van De Beers - ook wel het Ruw-syndicaat genoemd - die de geproduceerde voorraden diamant controleerde en op die manier zorgde voor prijsstabilisatie. De Beers was in Londen gevestigd. Door het oprichten van een slijperscentrum in Brighton zou, naast de controle op ruwe diamant en de verdeling ervan, ook de productie in Engelse handen komen.
- (3) Voor geïnteresseerden in deze materie is er het boek van W. GELDOLF, *Stockholm 1917. Camille Huysmans in de schaduw van titanen*, Antwerpen: Contact, 1996.
- (4) Soma plant een publicatie van de referaten van Yves Vassart en Raf Hillen in het tijdschrift *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*
- (5) E. LAUREYS, *De beroving van de joodse diamantairs in Antwerpen 1940-1944. Belangen van de Duitse oorlogsindustrie versus ontjoodsingspolitiek*. In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 5(2000)7, pp. 149-187.

'Apprenticeship, from the Middle Ages to Present'

Bart Willems, Amsab-VUB

Op 8 en 9 december 2000 organiseerden het Centrum voor de studie van Preïndustriële Productieprocessen en Arbeidsverhoudingen (PIPA-VUB, directeur prof. dr. H. Soly) en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV, directeur dr. M. Jacobs) in Alden Biesen een conferentie rond leertijd (apprenticeship). De conferentie beoogde kennisoverdracht via leertijd in langetermijnperspectief (Middeleeuwen tot 2000) en comparatief te onderzoeken.

De bijeenkomst had onder meer tot doel licht te werpen op verschillende aspecten die aan leertijd verbonden kunnen worden: via welke kanalen/systemen werd vakkennis overgedragen? Was leertijd gerelateerd aan de opkomst van ambachten? Leidde de veranderingen in sociale relaties zoals ze zich hebben voorgedaan tussen 1400-2000 tot fundamentele wijzigingen in de leertijd?

Het is ontgensprekelijk zo dat tot de 19e eeuw een beroep in eerste instantie al doende werd geleerd. Leren, werken en leven vonden vaak plaats onder één en hetzelfde dak. Het is pas recent dat de leertijd de eigenlijke uitoefening van een beroep voorafgaat. Welke de implicaties van deze transformatie zijn, werd nog on-

voldoende bestudeerd. Deze omvorming van een praktijkgerichte kennisoverdracht naar een meer abstractere, beïnvloedde uiteraard de toegankelijkheid tot vakkennis. Natuurlijk was dit geen lineair proces. Zo bleven ambachten in Centraal-Europa nog tot diep in de 19e eeuw een onmiskenbare rol spelen in het aanleren en overbrengen van kennis en vaardigheden, zoals bleek uit de lezing van Annemarie Steidel (Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien) over de Weense ambachten. Maar bestonden er differentiaties naargelang men produceerde voor de lokale of voor de internationale markt?

De mate waarin de sociale, economische en culturele context leertijd beïnvloedde en welke rol leertijd speelde bij het socialiseren (disciplineren?) van toekomstige meesters verdient eveneens de nodige aandacht. Leertijd was in vele gevallen een 'rite de passage' waarlangs allerlei waarden en normen, zich door bepaalde (beroeps)groepen toegeëigend, werden doorgegeven. De studie van de machtsverhoudingen tussen leerling en meester is juist daarom een interessant uitgangspunt.

Op vele van deze vragen die bij de aanvang van het congres werden gesteld zijn, zeker gezien de huidige stand van het (Europese) onderzoek, (nog) geen afdoende antwoorden mogelijk gebleken. Toch werden een aantal nieuwe visies ontwikkeld die de nodige aandacht verdienen. In wat volgt zal daarom niet zozeer een samenvatting gegeven worden van de verschillende papers die tijdens de conferentie gepresenteerd werden, maar zullen enkele krachtlijnen die betrekking hadden op de periode 1500-1800 besproken worden

omdat historici aan deze periode vooralsnog de meeste aandacht hebben geschonken. Er zal dus niet ingegaan worden op de ontwikkelingen in de 19e en 20e eeuw die wel tijdens het congres aan bod kwamen.

De controle van ambachten over leertijd

Gezien de grote rol die ambachten tot en met de 19e eeuw speelden bij het overdragen van kennis en vaardigheden (skills) werd aan deze corporatieve beroepsverenigingen terecht veel aandacht besteed. Recent beoogde S.R. Epstein dat leertijd een fundamentele rol speelde in de reproductie van ambachten. De bijdragen van Karel Davids (Vrije Universiteit Amsterdam), Bert De Munck (Vrije Universiteit Brussel) en Clare Crowston (University of Illinois) suggereren alvast dat deze stelling niet veralgemeenbaar is voor heel Europa. Ambachten behielden niet te allen tijde de controle over de manier waarop leertijd werd georganiseerd, laat staan over de inhoud daarvan. De beperkte controle van ambachten over het leerproces blijkt uit het feit dat in de ambachtsreglementen zelden vermeld stond wat leerjongens exact dienden te leren. Impliceerde dit dan dat de leerjongen totaal afhankelijk was van de goodwill van zijn leermeester? Was deze wel bereid om alle beroepsgeheimen prijs te geven? De ambachtelijke regelgeving beperkte zich in hoofdzaak tot het stipuleren hoe lang de leertijd moest duren, hoeveel leerjongens een meester mocht aannemen, hoe hoog het intredegeld was enz. Ambachten hadden aldus wel enige controle over

hoe de leertijd diende te worden georganiseerd, maar zeker niet altijd over de leerstof. Men zou kunnen opwerpen dat ambachten door de invoering van een meesterproef wel degelijk controle hadden over de te leren materie. Maar ook deze stelling is niet algemeen geldend. Uit talrijke voorbeelden blijkt dat lang niet alle ambachten de leertijd afsloten met het afleggen van een meesterproef.

Betekende het feit dat in de loop van de 18e eeuw meer en meer opleidingscontracten door een notaris werden opgesteld dat ambachten de controle over de leertijd verloren? Ambachten waren in ieder geval niet de enige stedelijke instituties die kennisoverdracht organiseerden. Zo stonden in de Noordelijke Nederlanden naast de ambachtsgilden ook andere stedelijke instellingen, zoals neringen en weeshuizen, in voor de training van jongeren.

We dienen ons dan ook te beraden over de functie van leertijd in de verschillende beroepen. Peter Stabel (Universiteit Gent) stelde voor een aantal laatmiddeleeuwse ambachten vast dat het doorlopen van een leertijd geen garantie was om meester te worden. Of dit ook het hoofdoel was bij het starten van de leertijd hing waarschijnlijk van individuele motieven af. Een meesterszoon zal wellicht een grotere sociale druk gevoeld hebben om meester te worden in hetzelfde beroep als zijn vader, dan een niet-meesterszoon die in eerste instantie toegang wenste te krijgen tot een bepaald segment van de arbeidsmarkt. Toch zou het verkeerdt zijn leertijd enkel vanuit een economische invalshoek te benaderen. Leertijd speelde bijvoorbeeld ook een belangrijke rol

in het creëren van distinctie en identiteiten. Sociaal-culturele aspecten mogen dan ook niet uit het oog verloren worden.

Leerjongen of leermeisje?

Uit de bijdragen van Carlo Poni (Universita di Bologna), Clare Crowston en Annemarie Steidel bleek dat er nood is aan het verruimen van het onderzoeksveld naar leermeisjes toe.

Vermits de ambachtswereld in eerste instantie een mannenwereld was, werd in het onderzoek naar leertijd vooralsnog de nadruk gelegd op de studie van leerjongens. De term 'leermeisje' is dan ook nauwelijks in de ambachtelijke bronnen terug te vinden. Dit wil uiteraard niet zeggen dat meisjes niet(s) leerden. Vaak werd vakkennis hen via informele leernetwerken doorgegeven, zoals onder meer het geval was in de Bolognese zijdenijverheid. Meisjes werden in het weven van zijde thuis door hun moeders onderwezen, terwijl jongens die meester wilden worden verplicht waren toe te treden tot het zijdeweversambacht en een leertijd van vijf jaar onder toezicht van een meester dienden te doorlopen. Naast deze formeel georganiseerde leertijd door ambachten bestond er voor jongens ook een 'learning by doing'-leertijd op de werkvloer.

De genderbenadering van leertijd lijkt ook zinvol voor de studie van wat in het Engels onder de term 'pre-training' wordt aangeduid. Wat dienden jongens en meisjes reeds aan kennis en vaardigheden te bezitten alvorens van start te gaan met de eigenlijke beroepsopleiding? En in wel-

ke mate verschilde deze voorbereiding voor jongens en meisjes. Uit recente studies blijkt alvast dat er verschillende verwachtingspatronen bestonden naargelang het meisjes of jongens betrof. Dit werd geïllustreerd aan de hand van twee voorbeelden van 'pre-training'-scholen in Parijs. In de 17e eeuw ontstonden in het zog van de Contrareformatie en op initiatief van parochiepriesters wijkgebonden (lagere) scholen. In de 18e eeuw zag men op initiatief van schilders de opkomst van 'vrije tekenscholen'. Beide scholen hadden als gemeenschappelijk opzet hun leerlingen voor te bereiden op de eigenlijke leertijd. Al naargelang men een jongen of meisje was kreeg men andere vakken onderwezen. Zo kregen jongens in de parochiescholen naast lezen, rekenen, schrijven en religieus onderricht ook lessen in boekhouding of het tekenen van plannen. Deze vakken werden als elementaire kennis beschouwd vóór het aanvaarden van de eigenlijke leertijd. Meisjes daarentegen kregen meer huishoudgerichte vakken. Het is duidelijk dat toekomstige leerjongens niet alleen inhoudelijk werden voorbereid. Het regelmatig volgen van de lessen kan eveneens begrepen worden als een disciplinerings- of selectieprocedure voor toekomstige leerjongens, waarbij het leren aanvaarden van autoriteit een belangrijk aspect was net zoals het aanleren van 'good-work-habits'.

Leertijd versus (betaalde) arbeid

Verscheidene auteurs hebben gewezen op de complexiteit en het problematische karakter van de relatie tussen leertijd en so-

ciaal-economische context. Dat leertijd een cruciale rol speelde in het doorgeven van kennis en vaardigheden werd meer dan eens onderstreept. Daar tegenover staat dat wie geen toegang had tot leertijd geen aanspraak kon maken op de politieke macht, het sociaal prestige en het economische kapitaal dat reeds gevestigde meesters bezaten.

Dat een veranderende economische context ook consequenties had voor het functioneren van leertijd bleek uit de door Bert De Munck aangehaalde voorbeelden over de 17e-eeuwse meubelmakers te Antwerpen. Met de sluiting van de Schelde waren de meubelmakers genoodzaakt een drastische wijziging door te voeren in hun aanbod. Onder gewijzigde economische omstandigheden werd overgeschakeld naar een productie van meer luxueuze meubels. Uiteraard had deze productiewijziging ook gevolgen voor de leertijd. Grote meesters-ondernemers die verschillende kleine meesters in onderaanneming tewerkstelden controleerden nu het hele productieproces en hadden, gezien de toegenomen specialisering van het productieproces, baat bij een groot aantal meesters die elk een specifieke opleiding hadden genoten. Gezien de toegenomen specialisering was het voor leerjongens onmogelijk geworden om een volledige opleiding te genieten. Leerjongens kregen aldus vanaf de 17e eeuw enkel de basisvaardigheden aangeleerd zoals blijkt uit de gewijzigde meesterproef. Werd hierdoor de leertijd bij de meubelmakers uitgehouden? Verre van. Leertijd bleef voor het doorgeven van collectieve normen en waarden van cruciaal belang.

Dat leerjongens ingeschakeld werden in het productieproces staat buiten twijfel. Zijn zij hierdoor als uitgebuite en goedkope arbeidskrachten te beschouwen? Ook hier is, zoals bleek uit de voorbeelden aangehaald door Reinhold Reith (University of Salzburg), niet te veralgemenen. In de regel kregen leerjongens in ruil voor het betaalde leergeld kost en inwoning bij hun meesters. Maar in sommige, voornamelijk gespecialiseerde beroepen, ontvingen leerjongens een loon dat varieerde van ambacht tot ambacht.

Het recente onderzoek naar (vroegmoderne) leertijd werd, zoals is gebleken uit de gepresenteerde papers, voornamelijk vanuit sociaal-cultureel perspectief belicht. Daardoor werd naar onze mening de economische functie van leertijd onderbelicht. Zo zouden arbeidsrelaties (niet alleen tussen meesters en leerjongens, maar ook tussen gezellen en leerjongens), de effecten van leertijd op loonvorming enz. aan verder onderzoek moeten onderworpen worden.

ODIS: een databank voor het historische middenveld

Donald Weber, Amsab

Sinds begin 2000 werken vier Vlaamse archief- en documentatiecentra aan een gemeenschappelijk project: ODIS, voluit *Onderzoekssteunpunt en Databank Intermediaire Structuren in Vlaanderen, 19e-20e eeuw*. Naast Amsab zijn de betrokken centra: Archief- en Documentatiecentrum voor het Vlaams-Nationalisme (ADVNV), KADOC en Liberaal Archief. Tot 2004 wordt het project gefinancierd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen, in het kader van het Max Wildiersfonds. De deelnemende instellingen hebben de intentie om het samenwerkingsverband na 2004 verder te zetten, en een permanent karakter te geven. De bedoeling van het project is een databank te creëren waarin fiches worden opgenomen met basisfeiten van alle sociale organisaties en hun leden uit de geschiedenis van Vlaanderen en België. Deze databank zal kunnen geraadpleegd worden op het internet.

De basisgedachte achter ODIS gaat een heel eind terug. De wens om een 'encyclopedie van de socialistische arbeidersbeweging' te maken leefde bij Amsab al in de jaren '70. In de loop der jaren werd langzaam maar zeker vorm gegeven aan een (papieren) databank, waarin biografische notities werden verzameld van socialistische militanten. In de tweede helft